

οὐθ' ὁποῖοί τινες ιδέαν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι ἢ τ' ἀδηλότης καὶ βραχύς ἂν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου»³¹.

Ἐκείνος ὅμως, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς οὐσιαστικὸς γενάρχης τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, εἶναι ὁ Πλάτων (— 347), ἐπὶ τῇ βάσει τῆς διαπραγματεύσεως τῆς ὄντολογίας τοῦ Παρμενίδου εἰς τὸν ὁμώνυμον διάλογον*. Ὁ Παρμενίδης (— 470;) ἦτο ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀνήρесе τὴν ἐνότητα τῆς ὕλης (Θαλήτης), τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀπείρου (Ἀναξίμανδρος), τὸ κράτος τοῦ λόγου (Ἡράκλειος), τὴν πολλότητα τοῦ λόγου (Πυθαγόρειοι) καὶ τὸ ἐν-πᾶν Θεός (Ξενοφάνης)^{2*} διὰ τοῦ παλλογισμοῦ. Τὸ εἶναι, ταυτισθὲν πρὸς τὸ νοεῖν, ἀποβάλλει πᾶσαν θεολογικὴν ἐν-

* Τὸν Πλάτωνα, μάλιστα τὸν Πλάτωνα τοῦ «Παρμενίδου», εἶχεν ἤδη ὁ Νικ. Κουζάνος θεωρήσει ὡς πρωτοπόρον τῆς θεολογικῆς Ἀποφάσεως [«(Plato) unde omnia de eo (Deo) peganis, ipsum ante omnia ineffabiliter vidit»³²]. Ἐν καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Raymond Klibansky δικαίως ὑποθέτη, ὅτι ὁ Κουζάνος ὀνομάζει μὲν τὸν Πλάτωνα, ἀλλ' ἀφετηρία του εἶναι ὁ Πρόκλος καὶ ἰδίως τὸ ὑπόμνημα τούτου εἰς τὸν «Παρμενίδην»³³, ἐν τούτοις, ἀνεξαρτήτως τῆς κρίσεως τοῦ Κουζάνου, ὁ Πλάτων τοῦ «Παρμενίδου» ἐμφανίζεται ὡς ὁ πρῶτος θεωρητικὸς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας³⁴. Ἀποφατικὴ διέθεσις ὅμως, ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ὑπομνηματογράφου τοῦ ἢ τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου, εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς παρμενιδεῖας φιλοσοφίας ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ «Παρμενίδης», διὰ τοῦ ὁποῖου, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν «Σοφιστήν», συνετελέσθη εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος «ἡ στροφή τῆς σκέψεως εἰς ἑαυτήν»³⁵, εἶναι ἴσως ἡ μεγαλύτερα προσπάθεια αὐθυπερβάσεως τοῦ λόγου, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε <θεολογία> — τὸ παρμενιδεῖον ἄλλως τε εἶναι δὲν εἶναι θεολογικὴ, ἀλλ' ὄντολογικὴ ἐννοια. Ὁ «Περὶ ἰδεῶν» διάλογος δὲν εἶναι θεολογικός, ἀλλὰ, συμφώνως πρὸς τὸν ὑπότιτλόν του, «λογικός», δὲν εἶναι οὔτε ἀπλῆ ὄντολογία οὔτε μόνον θεολογία, ἀλλ' ἡ μετὰ βασίς ἀπὸ τοῦ ὄντος πρὸς τὸν Θεόν, ἡ διαλεκτικὴ λογική. Ἐν τούτοις, ἡ τάσις πρὸς ὑπερπήδησιν τοῦ πεπερασμένου, χάριν ἐνὸς θείου ὑπερβατικοῦ, ἐχρησίμευσεν ὡς ἀφετηρία καὶ ἐγγύησις τῆς νεοπλατωνικῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας.

2* «Μίαν δὲ τὴν ἀρχὴν, ἥτοι ἐν τὸ ὄν καὶ πᾶν»^{36α-38}. «Ὅτι ἐν τὸ πᾶν»^{36β}. «Ἐν εἶναι τὸ πᾶν καὶ τὴν θεὸν σύμφυτον τοῖς πᾶσιν»^{36γ}. Δογματίσαντα δὲ μόνον τὸ εἶναι πάντα ἐν καὶ τοῦτο ὑπάρχειν θεόν^{36δ}. Ξενοφάνης δὲ πρῶτος τούτων (Ἐλεατῶν) ἐνίσας... τὸ ἐν εἶναί φησι τὸν Θεόν³⁷. Τὸ γὰρ ἐν τούτῳ καὶ πᾶν τὸν θεὸν ἔλεγεν ὁ Ξενοφάνης»³⁸. Ἡ παράδοσις αὐτῆ, ἡ ὁποία ἐπαρουσίασε τὸν Ξενοφάνη ὡς πανθειστήν, ἀντιφάσκει πρὸς τὴν ἀντίληψιν ἐνὸς Θεοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς ὑπερβατικότητός του ἀναίρει οὐχὶ μόνον τὴν σωματικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν διανοητικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου («οὔτε δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὐδὲ νόημα»^{37στ}). Ὁ Ξενοφάνης δὲν ἐταύτισε τὸν Θεόν καὶ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἐδημιούργησεν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Werner Jaeger, «τὸν χῶρον διὰ μίαν ὑψηλὴν θεώρησιν, ἀρνούμενος τὸν ἀνθρωπομορφισμόν»³⁹. Ἐν τούτοις, ὁ Κολοφώνιος θεολόγος συγκεκριμένως περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου οὐθὲν διεσαφήνισεν, οὐδὲ τῆς φύσεως τούτων οὐδετέρας ἔοικεν θιγεῖν»⁴⁰, ὥστε ἡ μονοθεϊστικὴ του ἀντίληψις ἴσχυσεν οὐχὶ μόνον διὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν νεωτέραν σκέψιν, εἰς τὴν κριτικὴν ἀντιπροσώπων τῆς, ὡς οἱ H. Diels, J. Geysler καὶ W. Windelband, ὡς «στενὸς πανθεισμός»⁴¹.

α. «Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»^{42α}. Ταυτόν δ' ἐστὶν νοεῖν τε καὶ οὐνεκὲν ἐστὶ νόημα»^{42β}.

νοιαν καὶ νοεῖται ὄντολογικῶς ὡς «ἀγέννητον, ἀνώλεθρον, οὐλομελές, ἀτρεμές, ἀτέλεστον» ⁴² γ. Τὸ «λογικὸν πάθος» ⁴³ τοῦ πρώτου μεθοδικοῦ φιλοσόφου αἶρει οὐχὶ μόνον τὸν θρησκευτικὸν ἀνθρωπομορφισμόν τῆς λαϊκῆς πίστεως καὶ τὴν πανθειστικὴν τάσιν τοῦ διδασκάλου * Ξενοφάνους, ἀλλ' ὑποτάσσει τὸ Θεῖον εἰς τὸν λόγον. Οὕτω, ὁ Παρμενίδης ἀνέπτυξεν ἀντὶ Θεολογίας «λογοθεΐαν», καταστάς μετὰ τοῦ ἀντίποδός του Ἰρακλείτου θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς μεταγενεστερᾶς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως. Ὁ Πλάτων, «αἰσχυρόμενος» ⁴⁸ περισσότερον παντὸς ἄλλου προγενεστέρου τοῦ φιλοσόφου τὸν «πατέρα» ⁴⁹ α καὶ «μέγα» ⁴⁹ β Παρμενίδην καὶ αἰσθανόμενος ἰδιαιτέραν συγγένειαν πρὸς τὸ «παντάπασι γενναῖον βάθος» ⁴⁹ γ τοῦ ἀνδρός, ἀναπτύσσει τὴν παρμενίδειον ὄντολογίαν κατὰ τρόπον τόσον βαθέως ἀποφατικόν, ἀναιρῶν συλλήβδην τοὺς ὄντολογικοὺς χαρακτῆρας, ὡς ἀπάδοντας πρὸς τὸ αἶτημα τῆς ὑπεροντικῆς ἀυθυποστάσεως τοῦ εἶναι, τὸ ὁποῖον ἤδη, ὡς τὸ Ἄγαθὸν τῆς «Πολιτείας», ἢ Αἰτία τοῦ «Φιλήβου» καὶ ὁ Δημιουργὸς τοῦ «Τιμαίου», σχετίζεται πρὸς τὴν Θεότητα ⁵⁰, ὥστε ὁ διάλογος αὐτὸς θ' ἀποτελέσῃ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ πρὸς τὸν ἐπέκεινα Ἐνα νεοπλατωνικοῦ ἔρωτος καὶ διὰ τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ ὑπομνηματιστοῦ Πρόκλου θὰ ἐπηρεάσῃ ἀποφασιστικῶς ὅλην τὴν ἀνατολικοδυτικὴν παραγωγὴν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας.

Ἐνῶ εἰς τὸν «Τίμαιον» ἐκφράζεται ἡ δυσχέρεια ἀνευρέσεως καὶ ἀνακοινώσεως τοῦ ποιητοῦ-πατρὸς τοῦ κόσμου α, ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν «Πολιτείαν», τὸ ζητούμενον <Ἄγαθόν> θὰ χαρακτηρισθῇ εἰς τὸν «Παρμενίδην», «τὸ ὕψιστον σημεῖον τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας» ⁵², ἐπέκεινα τῆς οὐσίας β, καὶ ἐπομένως ἐπέκεινα πάσης ἐννοίας ὁμοιότητος, ὄντολογικῆς σχέσεως γ καὶ

* Παρὰ τὴν ἐκφραζομένην ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὸ ποῖος τῶν δύο ὑπῆρξεν ὁ διδασκαλὸς τοῦ ἄλλου ⁴⁵, φαίνεται, ὅτι, διὰ λόγους παραδήσεως, ὁ νεώτερος Παρμενίδης ὑπῆρξεν ὁ μαθητὴς, ὁ ὁποῖος οὐχὶ μόνον «ἀνέπτυξεν εἰς πλήρη μεταφυσικὴν σαφήνειαν» ⁴⁵ τὰς σκέψεις τοῦ διδασκάλου, ἀλλ' ἀνήρρεσε διὰ τοῦ παλλογισμοῦ του καὶ τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου καὶ τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀντικειμενικὴ ὑπαρξίς τῶν ὁποίων εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς θεολογίας τοῦ Ξενοφάνους (Πρβλ. τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους: «Ὁ γὰρ Παρμενίδης τούτου (Ξενοφάνους) λέγεται μαθητὴς γενέσθαι» ⁴⁶ καὶ τοῦ Σιμπλικίου: «Ξενοφάνην τὸν Κολοφώνιον τὸν Παρμενίδου διδασκαλὸν ὑποτίθεσθαί φησιν ὁ Θεόφραστος» ⁴⁷ - 47).

α. «Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὐρεῖν τε ἔργον καὶ εὐρόντα εἰς πάντα ἀδύνατον λέγειν» ⁵¹.

β. «Οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἐπιπέκεινα τῆς οὐσίας ⁵³. Οὐδαμῶς ἄρα τὸ ἐν οὐσίας μετέχει» ⁵⁴ α.

γ. «Οὐδὲν μὲν ὅμοιον τινὶ ἔσται οὐδ' ἀνόμοιον οὐθ' ἑαυτῷ οὐθ' ἑτέρῳ ⁵⁴ β. Οὐδὲ ὅμοιον ἄρα δυνατὸν αὐτὸ εἶναι οὔτε ἄλλῳ οὐδ' ἑαυτῷ. Οὔτε ἄρα ὅμοιον οὔτε ἀνόμοιον οὐθ' ἑτέρῳ οὔτε ἑαυτῷ ἂν εἴη τὸ ἐν ⁵⁴ γ. Οὐδὲ μὲν ὁμοιότης γε οὐδὲ ἐτέροιότης οὔτε πρὸς αὐτὸ οὔτε πρὸς ἄλλα ἂν εἴη αὐτῷ» ⁵⁴ δ.

κατηγορίας α. Ὡστε τὸ Ἐν, καταχρηστικῶς ἐν λεγόμενον, διότι ἀναιρεῖ καὶ τὴν ἀριθμητικὴν κατηγορίαν τοῦ ἐνός β, εἶναι ἀνώνυμον, ἀδιανόητον καὶ ἀγνωστον. «Οὐδ' ἄρα ὄνομά ἐστιν αὐτῷ οὐδὲ λόγος οὐδέ τις ἐπιστήμη οὐδὲ αἴσθησις οὐδὲ δόξα. Οὐ φαίνεται. Οὐδὲ ὀνομάζεται ἄρα οὐδὲ λέγεται οὐδὲ δοξάζεται οὐδὲ γινώσκειται, οὐδέ τι τῶν ὄντων αὐτοῦ αἰσθάνεται»⁵⁴ γ. Ἡ ἄρσις τοῦ λογικοῦ κύρους πρὸ τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ ἐνός Εἶναι, τὸ ὅποιον οὔτε ἐν εἶναι οὔτε εἶναι, ἀλλ' «ἐστὶν ὅπως οὐκ ἐστὶν»⁵⁵ α, εἶναι τὸ αἴτημα, τὸ ὅποιον ἐπιβάλλει ὁ λόγος εἰς ἑαυτὸν, διὰ νὰ κρατηθῇ εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἀντιφατικῆς οὐσίας ἐννοίας τοῦ «μὴ ὄντος» καὶ νὰ μὴ χαθῇ, πλανώμενος ἐντὸς τῆς πολλότητος τῶν ὄντων. Ἡ χαρακτηριστικὴ τοῦ λογικοῦ Εἶναι τοῦ Παρμενίδου πλατωνικὴ ἐννοία τοῦ ἀγνώστου καὶ ἀρρήτου «μὴ ὄντος» γ, κληροδοτεῖται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸν μετακλασσικὸν πλατωνισμόν, διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ, ὡς Θεότης πλέον, οὐχὶ μόνον τὴν ὑψίστην ἔκφρασιν τῆς νεοπλατωνικῆς Μεταφυσικῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλην μεταγενεστέραν, ἀπότοκόν της, ἀποφατικὴν σκέψιν τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως.

Β'. Η Α Κ Μ Η

1. Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟΣ

α. Οί φιλόσοφοι

Ἡ προσπάθεια τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος νὰ ἄρῃ τὸν ὄντολογικὸν χαρακτήρα τῆς ἐννοίας τῆς Θεότητος, κορυφωθείσα διὰ τῆς μεγαλοφυοῦς διαπραγματεύσεως τοῦ προβλήματος τοῦ παρμενιδείου Εἶναι ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, ἀπετέλεσε τὸ πνευματικὸν κλίμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνεπτύχθη καὶ ἤκμασεν ἡ φιλοσοφία τῆς δύσεως τῆς ἀρχαιοελληνικῆς σκέψεως, ὁ Νεοπλατωνισμὸς καὶ ἡ *more christiano* μετατροπὴ του, ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Οὐδεμία ἐλληνικὴ φιλοσοφία δονεῖται τόσον ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς Θεότητος καὶ συγχρόνως τῆς πεποιθήσεως τοῦ ἀνεφίκτου τῆς γνωστικῆς καταλήψεώς της, ὅσον ἡ νεοπλατωνικὴ⁵⁷. Ἡ ἔρσις τῆς ἐνώσεως πρὸς τὸν ἐπέκεινα

α. «Τί δέ; τὸ ἐκείνου ἢ τὸ ἐκείνω, ἢ τὸ τί, ἢ τὸ τοῦτο ἢ τὸ τούτου, ἢ ἄλλου ἢ ἄλλω, ἢ ποτὲ ἢ ἔπειτα ἢ νῦν, ἢ ἐπιστήμη ἢ δόξα ἢ αἴσθησις ἢ λόγος ἢ ὄνομα ἢ ἄλλο ὁτιοῦν τῶν ὄντων περὶ τὸ μὴ ὄν ἐστὶν; Οὐκ ἐστὶν. Οὕτω δὴ ἐν οὐκ ὄν οὐκ ἔχει πως οὐδαμῇ. Οὐκ οὐκ δὴ εἰκόε γε οὐδαμῇ ἔχειν»⁵⁴ ε.

β. «Οὐδ' ἄρα οὕτως ἐστὶν ὥστε ἐν εἶναι· εἴη γὰρ ἂν ἤδη ὄν καὶ καὶ οὐσίας μετέχον, ἀλλ' ὡς εἰκοι, τὸ ἐν οὔτε ἐν ἐστὶν οὔτε ἐστὶν»⁵⁵ στ.

γ. «Οὔτε γὰρ ἂν γνοίης τό γε μὴ ὄν (οὐ γὰρ ἀνυστὸν) οὔτε φράσαις⁵⁵ β. Οὐδ' ἄρα δόξα τοῦ μὴ ὄντος παρά τοῖς ἄλλοις ἐστὶν οὐδέ τι φάντασμα, οὐδὲ δοξάζεται οὐδαμῇ οὐδαμῶς τὸ μὴ ὄν ἐπὶ τῶν ἄλλων»⁵⁶.

παντός τρόπου υπάρξεως "Ένα, κύριον γνώρισμα τῆς μυστικιστικῆς Μεταφυσικῆς τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ἀπετέλεσε τὴν πηγὴν, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ ἀντλοῦν ὁ Μυστικισμὸς καὶ ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ Μεσαιῶνος. Ὁ Πλωτῖνος (205-270), εἰς τὸν ὁποῖον ἐμαθήτευσαν ὅλοι σχεδὸν οἱ χριστιανοὶ καὶ <ἐθνικοὶ> λόγιοι τῶν πρώτων μ.Χ. αἰώνων, ἐξωθεῖ τὴν Θεότητα πέραν τοῦ κόσμου, εἰς ἀπρόσιτον πρὸς πᾶσαν αἴσθησιν καὶ νόησιν <ἐπέκεινα>. Ἡ ἰδέα τοῦ Ὑπερκοσμίου δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἔκφρασιν μεγαλοπρεπεστέραν ὅσης ἀπολαύει εἰς τὴν <Ἐνολογίαν> τῶν «Ἐννεάδων». Ὁ Πλωτῖνος εἶναι ὁ μεγαλύτερος <ἐπεκεινολόγος> τῆς Ἱστορίας.

Ὁ «Θεός» εἰς τὴν πλωτινικὴν φιλοσοφίαν εἶναι «τὸ πρῶτον ἐπέκεινα ὄντος^{58α}, ἐπέκεινα οὐσίας^{58β}, ἐπέκεινα αὐταρκειᾶς^{58γ}, ἐπέκεινα ἐνεργείας^{58δ}, ζωῆς^{58ε}, κινήσεως^{58στ}, λόγου^{58ζ}, ἐπέκεινα νοῦ καὶ νοήσεως^{58η}, ἐπέκεινα ἀπάντων^{58θ}, διὸ καὶ ἄρρητος τῇ ἀληθείᾳ· ὁ,τι γὰρ ἂν εἴπῃς τί ἐρεῖς»^{58ι}. "Ὅ,τι λέγομεν περὶ Θεοῦ ἀφορᾷ εἰς «ὁ μὴ ἐστίν, ὁ δὲ ἐστίν, οὐ λέγομεν· ὥστε ἐκ τῶν ὕστερον περὶ αὐτοῦ λέγομεν»^{58ια}. Ὑψίστη γινῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι: «ὅτι ἐστὶ — οἶον δὲ ἐστὶ τοῦτο ἀφείς»^{58ιβ} — τοῦ «ἐστίν» καταχρηστικῶς ἐκλαμβανομένου — «ἐστὶ δὲ οὐδὲ τὸ ἐστίν»^{58ιγ*}. Ἡ Θεότης τοῦ Πλωτῖνου εἶναι «ἐν ψιλόν»^{58α}, χωρὶς ἀριθμητικὴν ἔννοιαν — «ὀνομάζομεν ἐν ἐξ ἀνάγκης τοῦ σημαίνειν ἀλλήλοις αὐτὴν τῷ ὀνόματι»^{58β}—, περίξ τοῦ ὁποίου στρέφεται ἡ σκέψις, μὴ δυναμένη νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν του — «καὶ αἰ μὲν περὶ αὐτό, οὐκ αἰ δὲ εἰς αὐτὸ βλέπομεν»^{58γ}—, ὑποδηλοῦται ὡς ἄρσις τοῦ κόσμου — «εἰ δὲ θέσις τις τὸ ἐν, τό τε ὄνομα τό τε δηλούμενον, ἀσαφέστερον ἂν γίγνοιτο τοῦ εἰ μὴ τις ὄνομα ἔλεγεν αὐτοῦ»^{58δ}—, ἀλλ' ὑπέγκειται τῆς δυνάμεως τοῦ λόγου, «ὅτι μὴ νοῦς τὰ τοιαῦτα πέφυκεν ὁρᾶν»^{58ε}.

Συστηματικὸς ὁμοίως θεμελιωτῆς τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας ὑπῆρξεν ὁ ὑπομνηματογράφος τοῦ Πλάτωνος, τελευταῖος Ἕλληνας νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος, ὁ Πρόκλος (410-485 μ.Χ.). Διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πρόκλου συνειδητοποιεῖται ἡ <Ἀπόφασις> ὡς μέθοδος καὶ ὑπερθεματίζονται ὅλαι αἱ προηγούμεναι ἐκφράσεις τῆς.

Ὁ Θεός, «ἐκβεβηκῶς τῶν ὄλων, ἐν ἀγνώστῳ τῆς ἀπλότητος ὑπερβολῇ»^{61α}, ἐπιτρέπει ἀπλοῦν προσδιορισμὸν τῆς ὑπερκοσμίου φύσεώς του μόνον διὰ τῆς ἄρσεως 2* τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων, διότι πᾶσα προσθήκη σημαίνει ἐλάττωσίν του: «ὁ,τι γὰρ ἂν προσθῆς, ἐλαττοῖς τὸ ἐν»^{61β}. Πᾶν γὰρ παρὰ τὸ ἐν τῷ ἐνὶ προστεθὲν ἐλαττοῖ τὴν ἐξηρημένην ὑπεροχὴν τοῦ ἐνός»⁶². Τὸ πρῶτιστον ἀγαθόν, «ὁ καὶ συνενίζοντες τοῦνομα, τάγαθὸν εἰώθαμεν ἀποκαλεῖν»^{63α}, ἐν ἀβάτοις ἀποκέκρυπται καὶ πάντων ἐξήρηται τῶν ὄντων»^{63β}. Ὡς ἐκ τούτου «ἐκβέβηκε τῶν τε γνωστικῶν δυνάμεων καὶ τῶν τοῦ λόγου μορίων»^{63γ}, ὥστε εἶναι «παντελῶς ἀγνωστον»^{63δ} καὶ ἄρρητον»^{63ε} ὡς «πάντων ἐπέκεινα»^{63στ}. Καθ' ἅπερ ἐκεῖνο τῶν ὄλων προτέτακται κατὰ μίαν ὑπεροχὴν, ἀδύνατον φήσομεν»^{63ζ}. Ἐπειδὴ ὁ «ἐπέκεινα τῶν ὄλων» Θεός «ἀφίησιν οὐδεμίαν ἔχειν πρὸς τὰ μετ' αὐτὸν συμπλοκήν»^{63η}, πᾶσα ἐπιστημονικὴ, ἐμπειρικὴ, λογικὴ καὶ ἐκφραστικὴ προσπάθεια εἶναι κενὴ σημασίας — «οὐδὲ γὰρ ἐπιστήμη, οὐδ' αἴσθησις οὐδὲ λόγος οὐδ' ὄνομα οὐδ' ἄλλο ὅτιοῦν»⁶⁴

* «Ὁ οὖν μήτε ἦν μήτε ἔσται, ἀλλ' ἐστὶ μόνον»^{58ιδ}. Τὸ «ἐστὶ» ὀφείλει νὰ ἐννοηθῇ πέραν τῆς χρονικῆς σημασίας τοῦ γραμματικοῦ ὄρου⁵⁹.

2* Πρβλ. ἀνωτέρω παραθέσεις 11, 17.

καὶ ὑπερβάλλων τὴν νόησιν, παραμένει «πρὸ γνώσεως πάσης»⁶⁶. Οὔτε οὖν δοξαστὸν τὸ θεῖον, οὔτε διανοητὸν, οὔτε νοητὸν»⁶⁶.

Ἰδιαιτέρας σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας εἶναι οἱ Ἰουδαῖοι θεολόγοι Φίλων (30 π.Χ. - 50 μ.Χ.) καὶ Μωϋσῆς Μπέν Μαϊμόν (1135-1204 μ.Χ.). Ὁ Φίλων, Ἰουδαῖος τὸ δόγμα, ἀλλ' Ἕλληνα τὴν σκέψιν, ἀποτελεῖ ἐν τῶν παραδοξοτέρων φαινομένων τῆς ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας. Εἰς τὰ ἔργα του συρρέουν τὸ ἑλληνικὸν καὶ ἑβραϊκὸν πνευματικὸν ῥεῦμα, ἡ θεότης τοῦ ἔθνους : ὁ Γιαχβὲ καὶ ὁ ἐθνικὸς λόγος καὶ συμφύρονται κατὰ τρόπον πρωτοφανῆ. Ὁ λόγος εἰς τὴν ἑλληνοϊσραηλιτικὴν θεολογίαν τοῦ Φίλωνος εἶναι ὁ «πρωτόγονος υἱός»⁶⁷ τοῦ Θεοῦ, ὁ «ἀγγέλων πρεσβύτατος»⁶⁸, ὁ «Ἀρχάγγελος»⁶⁷, εἰς τὸν ὁποῖον «δωρεὰν ἔδωκεν ἐξαίρετον ὡς τὰ ἄλλα γεννήσας πατὴρ, ἵνα μεθόριος στὰς τὸ γενόμενον διακρίνη τοῦ πεποιηκότος»⁶⁹. Εἰς τὴν πραγματικότητά, ὁ Φίλων, διὰ τοῦ ἀναχωρητισμοῦ του «εἰς τὰς ἀδύτους καὶ ἀειδεῖς περὶ τοῦ ὄντος ἐννοίας»^{70α}, «ἀπροσωποποιεῖ» τὸν Θεὸν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ ἔθνους καὶ ἐπιτρέπει εἰς τὸν «ὑπαρχον» λόγον νὰ σφετερισθῇ τὰ δικαιώματα τοῦ «μεγάλου βασιλέως»⁶⁷ καί, χωρὶς νὰ γίνῃ ἀντιληπτός, νὰ ἐπαναλάβῃ καὶ ἐπιτύχῃ τὴν παλαιὰν ἀποτυχοῦσαν ἀποπειραν ἐκθρονίσεως τοῦ Θεοῦ ἐνὸς ἄλλου σφετεριστοῦ ἀγγέλου, ὁ ὁποῖος δὲν διέθετε τὴν πανουργίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου.

Κατὰ τὸν ἑλληνίζοντα Φίλωνα, ἡ διάνοια δύναται νὰ γνωρίσῃ μόνον τὰ «δευτερογενῆ» πράγματα τοῦ κόσμου, ἀποτυγχάνει ὁμως νὰ ἐννοήσῃ τὸν πρῶτον Θεόν: «Πανθ' ὅσα μετὰ τὸν Θεὸν τῷ σπουδαίῳ καταληπτά, αὐτὸς δὲ μόνος ἀκατάληπτος»^{70β}. Ὁ Θεός, εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ Μωϋσέως «ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν», διὰ τῆς γραφίδος τοῦ Φίλωνος ἀπαντᾷ : «Τὴν δ' ἐμὴν κατάληψιν οὐχ οἷον ἀνθρώπου φύσις, ἀλλ' οὐδ' ὁ σύμπας οὐρανός τε καὶ κόσμος δυνησεται χωρῆσαι»⁷¹. Ὁ Θεὸς εἶναι κατ' οὐσίαν ἀσύλληπτος⁷², διότι ὁ ἄνθρωπος στερεῖται καταλλήλου ὄργανου πρὸς ἀντίληψιν τῆς Θεϊκῆς φύσεως. «Οὐ μέντοι νομίσης τὸ ὄν. . . ὑπ' ἀνθρώπου τινὸς καταλαμβάνεσθαι. ὄργανον γὰρ οὐδὲν ἐν ἑαυτοῖς ἔχομεν, ὃ δυνησόμεθα ἐκεῖνο φαντασιωθῆναι, οὔτε αἰσθησῆναι. . . οὔτε νοῦν»⁷³. Διὰ τοῦτο «ὁ περὶ Θεοῦ σκεπτόμενος οὐσίας» εἶναι «εὐήθης»⁷⁴ καὶ πρὸς τούτοις «τῷ περιουγεῖ τῶν ἀκτίνων πρὶν ἰδεῖν πηρὸς ἔσται»⁷⁵. Ὡς μόνη λοιπὸν γνώσις τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος «οὐδὲ τῷ ἀρίστῳ τῶν φύντων ὁμοίος (ἔστιν)»⁷⁶ καὶ «διαφεύγει δύναμιν ἀνθρωπίνην»⁷⁷, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐνσυνείδητος ἀγνοία, ἡ κατανόησις τοῦ ἀκαταλήπτου : «Ὅταν οὖν ἡ φιλόθεος ψυχὴ τὸ τί ἐστὶ τὸ ὄν κατὰ τὴν οὐσίαν ζητῇ εἰς ἀειδῆ καὶ ἀόρατον ἔρχεται ζήτησιν, ἐξ ἧς αὐτῇ περιγίγνεται μέγιστον ἀγαθόν, καταλαβεῖν ὅτι ἀκατάληπτος ὁ κατὰ τὸ εἶναι Θεός»⁷⁸.

Ἐνδεκα αἰῶνας ἀργότερον ὁ Μωϋσῆς Μπέν Μαϊμόν, ἐκ τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν Φίλωνα ἔθνους προσερχόμενος καὶ δι' ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπίσης ἀνατραφεὶς, ἐπιχειρεῖ διὰ μίαν ἀκόμη φοράν νὰ συσχετίσῃ τὸ Ἕλληνικὸν πνεῦμα, ἓνα παράδοξον νεοπλατωνικὸν ἀριστοτελισμὸν, πρὸς τὸν Ἰουδαϊσμόν, τὸν ὁποῖον «ἀνύψωσεν εἰς κλασσικὸν ὕψος»^{79α} καὶ τῆς θεολογίας τοῦ ὁποῖου αὐτὸς «ἔγραψε τὸ κλασσικὸν ἔργον»^{79β} καὶ ἐπηρεάζει διὰ τοῦ κυρίου συγγράμματός του «Ὁδηγὸς τῶν ἀμπιγνώμων», μέσῳ τοῦ εἰς τὴν Δύσιν ἐπεκταθέντος Ἀραβιομοῦ, τὴν Σχολαστικὴν θεολογίαν τῶν Μέσων

Χρόνων. Ἡ Ἀποφατικὴ Θεολογία ἀποκτᾶ διὰ τοῦ «ὑπερχρονικοῦ Μαιμονίδου» ⁷⁹α τὴν τυπικὴν τῆς μορφήν.

Αἱ ἀρνήσεις τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων, αἱ ὁποῖαι ὀφείλουν νὰ μὴ ἀναφέρονται δογματικῶς, ἀλλὰ νὰ στηρίζονται ἐπὶ ἀποδείξεων, εἶναι ἡ ὁδὸς προσεγγίσεως εἰς τὴν ἀληθῆ γνῶσιν τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ. «Ὅσάκις πείθεσαι ἐπὶ τῇ βάσει ἀποδείξεων*, ὅτι ἐν ὀρισμένον πρᾶγμα πρέπει νὰ τὸ ἀρνηθῶμεν ἐκ τοῦ Θεοῦ, θὰ εἶσαι ἐκ τούτου τελειότερος καὶ . . . ὅσάκις θὰ τοῦ ἀποδίδης καταφατικῶς ἐν πρᾶγμα, προστιθέμενον (εἰς τὴν οὐσίαν του), θὰ τὸν ἀφομοιῆς (πρὸς τὰ δημιουργήματα) καὶ θὰ εὕρισκῃσαι μακρὰν τοῦ νὰ γνωρίσῃς τὴν πραγματικότητά του» ⁸⁰α. Τὸ σύνολον τῶν κοσμικῶν ιδιοτήτων πρέπει νὰ ἀρθῇ ἐκ τοῦ Θεοῦ, διότι, κατ' ἀναφορὰν πρὸς αὐτὸν, «ὅ,τι θεωροῦμεν ὡς τελείωσιν» εἶναι ἡ «μεγίστη ἀτέλεια» ⁸⁰β, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς εἶναι ἄσχετος πρὸς πᾶν εἶδος τελειότητος, τὴν ὁποῖαν διαθέτομεν ⁸⁰γ. Ἡ ἔλλειψις δυνατότητος προσδιορισμοῦ τῆς θείας οὐσίας ⁸⁰δ ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπειρον τελειότητά τῆς καὶ τὴν ἀτέλειαν τῆς διανοίας ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν ἀπουσίαν τοῦ μέσου, τὸ ὁποῖον θὰ ἐμείψετε τὴν διάγνωσιν τῆς ⁸¹.

Οὕτω, ὁ Θεὸς, ὅμοιον τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἀπαντᾶται εἰς τὴν φύσιν ⁸²α, εἶναι τρόπον τινὰ μία ὑπάρχουσα «ἀνυπαρξία», ἡ ὁποία ὑπερβάλλει τὴν διανοητικὴν δύναμιν ⁸²β. Πρὸ τοῦ ὑπερνητοῦ αὐτοῦ Θεοῦ ὀφείλομεν νὰ ἰστάμεθα μετὰ δέους καὶ νὰ τὸν ἀνυμνῶμεν ὡς ἀκατάληπτον. «Ἐὐλογητὸς ὁ Θεός, τοῦ ὁποίου ἡ οὐσία εἶναι τοιαύτη, ὥστε, προσπαθοῦντες νὰ τὴν διησκοπήσωμεν, ἡ νόησίς μας, γίνεται ἄνοια, ἡ σοφία μας . . . μωρία καὶ ἡ πλησμοῦς τῶν λέξεων, ὅταν πᾶσα γλῶσσα προτίθεται νὰ τὸν ἐξυμνήσῃ δι' ιδιοτήτων, καταντᾶ ἄτονος τραυλισμός» ⁸²γ.

β. Οἱ Πατέρες

Ἀνατραφέντες δι' ἑλληνικῆς παιδείας οἱ πλεῖστοι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, δὲν διέφυγον τὴν ἐπίδρασιν τῆς, ἡ ὁποία ἐνίοτε εἶναι περιορισμένη, ὡς εἰς τὸν Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνόν, ἄλλοτε καθορίζει τὸ ἰδεολογικὸν περιεχόμενον, ὡς εἰς τὴν περὶ Θεοῦ διδασκαλίαν τοῦ Ὁριγένους, εἰς ὀρισμένας ὁμῶς περιπτώσεις, π.χ. εἰς τὰ ἔργα τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου Διονυσίου, ἐκτείνεται μέχρι τῆς κατὰ λέξιν ἀνυπαρξαγωγῆς τῶν ἑλληνικῶν κειμένων. Διὰ τοῦ ἰσχύοντος τότε Νεοπλατωνισμοῦ ἐκπαιδευθέντες οἱ ἱεράρχαι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἶναι φυσικόν, εἰς ὅ,τι δὲν ἀφώρα εἰς τὸ δόγμα καὶ δὲν προσέκρουεν εἰς τὴν παράδοσιν, νὰ ὑποστοῦν τὴν ἐπίδρασιν του καὶ ν' ἀναπτύξουν τὴν Ἀποφατικὴν Θεολογίαν, ἐπιδιώξαντες νὰ καταδείξουν τὴν ἀσύλληπτον ὑπεροχὴν τοῦ Θεοῦ, πρὸς ἕξαρσιν τοῦ θούματος τῆς σαρκώσεώς του καὶ ἀντιτιθέμενοι πρὸς τὴν τάσιν τῆς διανοητικοποιήσεως τῆς πίστεως ὑπὸ τῆς τότε ἀκμαζούσης αἰρέσεως τῶν «Γνωστικῶν».

Ἰδιαιτέρως δριμύν κατὰ τοῦ Γνωστικισμοῦ ἀγῶνα διεξήγαγεν ὁ σημαντικώτερος λόγιος τῆς χριστιανικῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ὁριγένης († 254). Ἰσχύων ὡς ὁ μεγαλύτερος Θεολόγος τῆς Ἐκκλησίας καὶ παρὰ τὴν ἀντίθεσιν του πρὸς τὴν θύραθεν φιλοσοφίαν, ὁ Ὁριγένης ὑπῆρξε μέγας μεσάζων

* Πρβλ. ἀνωτέρω παράθεσιν 23.

μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ καὶ παραλλήλως ὁ πρῶτος φιλόσοφος τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, ἐπηρεάσας ὅλους τοὺς Ἕλληνας θεολόγους μεταξὺ 3. καὶ 5. ἑκατονταετηρίδος καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἐναντίον του ἀγωνισθέντας ⁸³. Εἰς τὴν συσχέτισιν ἐν τούτοις τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος δὲν ἐκαινοτόμησεν ὁ Ὀριγένης. Οἱ «Γνωστικοί», τὴν αἵρεσιν τῶν ὁποίων μετὰ ζήλου ἐπολέμησε, προηγέθησαν καὶ τοῦ ἔδειξαν τὴν κατεύθυνσιν ⁸⁴. Ἡ Γνωστικὴ Θεολογία, κατὰ τοὺς πρῶτους χριστιανικοὺς αἰῶνας, ἐβάδισε πρῶτῃ τὴν ὁδὸν τῆς «κρυσμικοποιήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ» ⁸⁵.

Ἐξελληνισμὸν τοῦ Χριστιανισμοῦ, παρὰ τὰς προθέσεις του, ἐπεχείρησε καὶ ὁ Ὀριγένης, ἰδίως διὰ τοῦ περὶ Θεοῦ συστήματός του. Ὁ Ὀριγένης ὑπῆρξεν ὡς φιλόσοφος πλατωνικός, βασικὴ ἀρετηρία τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ νεοπλατωνισμοῦ. Ὁ Πλάτων ἦτο ὁ διδάσκαλος, ὁ ἐμπνευστὴς καὶ τὸ πρότυπὸν του ὡς πρὸς τὴν μόρφωσιν τῆς ιδέας τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἐπίδρασις τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶναι ἐξωτερικὴ, σχεδὸν ἐπιπρόσθετος. Ὁ Ὀριγένης, «Ἕλληνας ἐν Ἕλλησι παιδευθεὶς λόγους» καὶ «κατὰ μὲν τὸν βίον χριστιανικῶς ζῶν κατὰ δὲ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ Θεοῦ δόξας ἑλληνίζων» ⁸⁶, εἶναι ὁ «ἐταῖρος» καὶ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος — «συνῆν γὰρ αἰεὶ τῷ Πλάτῳ», μαρτυρεῖ χαρακτηριστικῶς ὁ Πορφύριος ⁸⁶ —, ὁ ὁποῖος ζητεῖ νὰ ἐκπλατωνίσῃ τὸν Θεὸν τῆς Ἀποκαλύψεως: «Ζητητέον δὲ καὶ, εἰ οὐσίαν μὲν οὐσίαν οὐσιῶν λεκτέον καὶ ἰδέαν ἰδεῶν» ⁸⁷ *.

* Ἡ Ἑλληνικότης τῆς περὶ Θεοῦ ιδέας τοῦ Ὀριγένους ἐμφανίζεται κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν περὶ πεπερασμένου Θεοῦ διδασκαλίαν του. Ἡ ἔννοια τοῦ Ἀπείρου, ἐξαιρουμένου τοῦ Ἀναξιμανδρου, εἶναι ξένη πρὸς τὴν ἀρχίαν ἑλληνικὴν σκέψιν. Τὸ «ἄπειρον» εἶναι ἔννοια ἀρνητικὴ, ὁμοία πρὸς τὸ ἀτέλεστον καὶ τὸ ἀτελές. Διὰ τὴν κλασσικὴν σκέψιν ἡ ἀλήθεια δὲν γνωρίζει progressum ad infinitum, ἀλλ' εἶναι «εὐκυκλος». Ἡ Ἑλληνικὴ Φιλοσοφία ἐζήτησε τὸ σαφὲς πέρασ, τὴν εὐκρινῆ τοιμήν, τὴν σαφήνειαν τῶν ὁρίων καὶ οὐχὶ τὸ ἀχανές καὶ ἀπροσδιόριστον ἄπειρον. Τὸ κλασσικὸν πνεῦμα ἐπιδιώκει νὰ καταδείξῃ «τὰς τῷ ἀπείρῳ καὶ ἀνοήτῳ καὶ ἀλόγῳ φύσει τὸ ψεῦδος» ⁸⁸, ἐρμηνεύον τὸ ἄπειρον οὐχὶ ὡς ἀναίρεσιν τοῦ πέρατος καὶ ἐπομένως ἀδυναμίαν περιορισμοῦ, ἀλλ' ὡς «δυνατότητα ἀπειρίας τοῦ ὁρισμοῦ» ⁸⁹. Διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀντίληψιν γενικῶς «οἱ τὸ ἄπειρον ποιῶντες λαθάνουσιν ἐξαιρουντες τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν» ⁹⁰, ἡ δὲ «ἀπειρία» εἶναι «παντάπασις ἀγνώμων καὶ ἄλογος καὶ μὴ προσιεμένη θεόν, ἀλλὰ χρωμένῃ πρὸς πάντα τῷ κατὰ τύχην καὶ αὐτομάτῳ» ⁹¹. Πιστὸς μαθητὴς τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, ὁ Ὀριγένης μεταφέρει τὸ «πάθος τοῦ πέρατος» εἰς τὴν Χριστιανικὴν θρησκείαν. Ὁ Ἕλληνας Ὀριγένης πιστεύει, ὅτι τὸ πεπερασμένον εἶναι τελειότερον τοῦ ἀπείρου καὶ ὅτι μόνον ἐν πεπερασμένῳ δύναται νὰ συνειδητοποιήσῃ ἑαυτὸ, ἐνῶ, ἀντιθέτως, «ἄπειρα τῇ φύσει οὐχ οἷόν τε περιλαμβάνεσθαι» ⁹². Διὰ τὴν λογικὴν τοῦ Ὀριγένους, ἐὰν ὁ Θεὸς ἦτο ἄπειρος, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεώς του, διὰ τοῦτο ὀφείλει τὸ πέρασ ν' ἀποτελῇ ὄριον καὶ τοῦ Θεοῦ: «Πεπερασμένην γὰρ εἶναι καὶ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ λεκτέον καὶ μὴ προφάσει εὐφημίας τὴν περιγραφὴν αὐτῆς περιαιρέτεον. ἐὰν γὰρ ἦ ἄπειρος ἡ θεία δύναμις, ἀνάγκη αὐτὴν μηδὲ ἑαυτὴν νοεῖν. τῇ γὰρ φύσει τὸ ἄπειρον ἀπερίληπτον» ^{93α}. Μηδεὶς προσκοπτότω τῷ λόγῳ, εἰ μέτρα ἐπιτίθεμεν καὶ τῇ Θεοῦ δυνάμει· ἄπειρα γὰρ περιλαβεῖν τῇ φύσει ἀδύνατον τυγχάνει» ^{93β}.

Ὡς «μονάς» καὶ «ένάς» ^{93γ}, ὁ Θεὸς τῆς Ἀγάπης θὰ χαρακτηρισθῆ, κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ «Παρμενίδου», «ὥσπερ οὐ . . . μέρος οὕτως οὐδὲ ὅλον ⁹⁴, σοφίας κρείττων καὶ διαφέρων ἢ ἡ σοφία, τῆς ἀληθείας πλείων καὶ διαφέρων ἢ ἡ ἀλήθεια ⁹⁵, ἀπρόσιτος ⁹⁶, ὑπερέκεινα τῆς οὐσίας ⁹⁷, ἐπέκεινα τῶν νοητῶν ⁹⁸, ἐπέκεινα νοῦ» ^{99α}. Οὕτω, ὁ Ὁριγένης, εἰσάγων τὴν ἀποφατικὴν μέθοδον εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, θὰ θεωρήσῃ «μείζονα ἢ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν εἶναι τὴν γνώσιν τοῦ Θεοῦ» ^{99β} καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν ἀντίληψιν ὡς ἀνεδαφικὴν, «ἐπεὶ περὶ Θεοῦ πάντες μὲν ὑπολαμβάνομέν τι, ἐννοοῦντες ἅτινα δὴ ποτε περὶ αὐτοῦ», ἀλλ' οὐχὶ «ὅ ἐστι» ¹⁰⁰, συμφωνῶν δὲ πρὸς τὸν ἀντίπαλόν του ἔθνικόν Κέλσον, θὰ ὁμολογήσῃ «οὐδὲν ἄτοπον καὶ ἡμᾶς παραδέξασθαι, ὅτι οὐδὲν ἐστι τῷ Θεῷ ὧν ἡμεῖς ἴσμεν, κρείττονα γάρ ἐστι πάντων, ὧν οἶδεν οὐ μόνῃ ἢ τοῦ ἀνθρώπου φύσις, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπεραναβεβηκότων αὐτὴν τὰ προσόντα τῷ Θεῷ» ¹⁰¹, ἐρμηνεύων τὸ «Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» τῆς Κ. Διαθήκης ὡς θείαν προτροπὴν πρὸς ἀποχωρισμὸν «τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἀπὸ πάντων τῶν γεννητῶν» ¹⁰² καὶ τὸ ἐπίμαχον χωρίον τῆς Π. Διαθήκης περὶ τῆς «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου οὐχὶ ὡς μετοχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ (participatio divinitatis) ἢ ὡς κοσμικὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ ἀνθρώπου (repraesentatio Dei τῆς Δυτικῆς Φυσικῆς Θεολογίας), ἀλλ' ὡς ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν τοῦ πεπερασμένου ἀνθρώπου (α). Κατὰ ταῦτα, ὁ Θεός, τὸν ὑποῖεν ἀγνοοῦν καὶ «αἱ ἀνωτάτω δυνάμεις» ¹⁰⁴, εἶναι ἀδιανόητος, ὁ δὲ ἀνθρώπος ὀφείλει τελικῶς νὰ «κατανοήσῃ τό . . . περὶ Θεοῦ θεωρημάτων καὶ γνώσεως ἀληπτον τυγχάνον ἀνθρωπίνῃ φύσει» ¹⁰⁵. Γενικὸν συμπέρασμα τῆς Θεολογίας τοῦ Ὁριγένους εἶναι, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀσύλληπτος καὶ ἀνέκφραστος : «οὐκ ἐστιν ἐφικτὸς τῷ λόγῳ ὁ Θεός (οὔτε ἐνδιαθέτῳ οὔτε προφορικῶ)» ¹⁰⁶ καὶ ἐπομένως τὸ ὄνομά του «οὐκ ἴσασι οὐ μόνον οἱ πολλοί, ἀλλ' οὐδὲ ἡ Γραφή» ^{107α}, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀπολύτως «ἀκατανόμαστος, ἀφθεγκτος» ^{107β} καὶ «ἄρρητος» ¹⁰⁸.

Ἐκτὸς τοῦ ἀπολογητοῦ Ἰουστίνου († 166), ὁ ὁποῖος ἐθεώρει τὴν ἀπόδοσιν ἰδιοτήτων τοῦ κόσμου εἰς τὸν «μηδενὶ ὀνόματι θετῶν» ^{109α} καλούμενον Θεὸν ὡς βλασφημίαν : «ἐφ' ὕβρει τοῦ Θεοῦ γίνεσθαι, δὲ ἄρρητον δόξαν καὶ μορφὴν ἔχων ἐπὶ φθαρτοῖς καὶ δεομένοις θεραπέας πράγμασι ἐπονομάζεται» ^{109β}, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ὁριγένους Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς († 215), δύναται νὰ θεωρηθῆ οὐσιαστικῶς ὡς ὁ πρῶτος χριστιανὸς συγγραφεὺς, ὁ ὁποῖος, ὑπὸ τὴν ἐπήρσειαν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ Φίλωνος, ἐπετέθη, συστηματικῶς κατὰ τῆς ἀνθρωποποιήσεως τοῦ Θεοῦ.

Διαπραγματευόμενος ὁ Κλήμης τὴν συνομιλίαν Θεοῦ καὶ Μωυσέως, ἀπαντᾷ εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ τελευταίου «ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν» διὰ λόγων τοῦ Φίλωνος (β). Ὁ Θε-

(α) «Λείπεται δὴ τὸ, κατ' εἰκόνα» τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς λεγομένῳ ἔσω ἀνθρώπῳ καὶ ἀνακαινουμένῳ καὶ πεφυκότι γίνεσθαι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος νοεῖσθαι (τὸ «κατ' εἰκόνα»), ὅτε γίνεται τις τέλειος, ὡς ὁ πατὴρ ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστι καὶ ἀκούει ὅτι, ἅγιοι ἔσεσθαι, ὅτι ἐγὼ ἅγιος κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν' καὶ μανθάνων τὸ «μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ γίνεσθε» ἀναλαμβάνει εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἐνάρετον ψυχὴν τοὺς χαρακτῆρας τοῦ Θεοῦ» ¹⁰³.

(β) «Ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν» φησι καὶ εἰς τὸν γνόφον, οὗ ἦν ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ, εἰσελθεῖν βιάζεται, τούτέστιν εἰς τὰς ἀδύτους καὶ ἀειδεῖς περὶ τοῦ ὄντος ἐννοίας· οὐ γὰρ ἐν γνόφῳ ἢ τόπῳ ὁ Θεός, ἀλλ' ὑπεράνω καὶ τόπου καὶ χρόνου καὶ τῆς τῶν γεγονότων ἰδιότητος» ^{110α}.

ός, τὸν ὁποῖον προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ διὰ τῆς νοήσεως ὁ ἄνθρωπος, εἶναι «τι ἐξαναχωροῦν ἀεὶ καὶ πύρρω ἀφιστάμενον τοῦ διώκοντος» ^{110β}, ἀλλ' ἐνῶ, ὡς δημιουργός, ὑπερβάλλει τὸ ἔργον του, «ἡμεῖς . . . οὐ παυόμεθα σαρκικῶς νοοῦντες . . . καὶ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων παθῶν ἀναγόμενοι . . ., οὕτως ἔχειν ἐπὶ τοῦ παντοκράτορος ὑπολαμβάνοντες» ^{110γ}. 'Αλλ' ὁ Θεὸς εἶναι τι «ἀσχημάτιστον ^{110δ}, ἀναπόδεικτος» καὶ «οὐκ ἐπιστημονικός ^{110ε}, ἤτοι οὐδὲ ἐπιστήμη λαμβάνεται τῇ ἀποδεικτικῇ» ^{110στ}, ἐπομένως εἶναι ἀσύλληπτος καὶ «ἀνωνόμαστος ^{110δ} — πῶς γὰρ ἂν εἴη ῥητόν, ὃ μῆτε ἐστὶ μῆτε διαφορὰ μῆτε εἶδος μῆτε ἄτομον μῆτε ἀριθμός, ἀλλὰ μηδὲ συμβεβηκός τι μηδὲ ὡ συμβέβηκέν τι;» ^{110ζ}. 'Ἐὰν νομίζωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὡς δύναται νὰ τὸν παραστήσῃ ἡ νόησις, «ἀθέως πλανώμεθα» ^{110ζ}. "Ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀσύλληπτόν καὶ νὰ λεχθῇ, ἀναφέρεται ἀναποφεύκτως εἰς τὰ πράγματα καὶ τὰς σχέσεις τῶν καὶ, ὡς ἐκ τούτου, εἶναι ἀσχετόν τοῦ Θεοῦ. «Γὰ γὰρ λεγόμενα ἢ ἐκ τῶν προσόντων αὐτοῖς ῥητά ἐστὶν ἢ ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως, οὐδὲν δὲ τούτων λαβεῖν οἶόν τε περὶ τοῦ Θεοῦ» ^{110η}. 'Ἡ κατὰληψις τοῦ ἀκατάληπτου εἶναι ἡ μόνη δυνατὴ γνῶσις περὶ Θεοῦ (α).

Οἱ μετὰ τὸν Ὀριγένην Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας διεκήρυξαν ἀνεξαιρέτως τὸ «ἀκατάληπτον» τοῦ Θεοῦ, ὠρισμένοι δὲ ἐξ αὐτῶν, ὡς ὁ Ἐφραίμ ὁ Σύρος, ὁ Ἰρηγόριος Νύσσης καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, διεξήγαγον ἐντόνον ἀγῶνα κατὰ πάσης διανοητικῆς διαπραγματεύσεως τοῦ Θεοῦ, συγγράψαντες πρὸς τοῦτο ἐκτενῆ συγγράμματα. Ἐκτὸς τῶν τριῶν ἀνωτέρω Πατέρων, ἱεράρχαι, ὡς οἱ Ἀθανάσιος ὁ Μέγας, Βασίλειος ὁ Μέγας καὶ Ἰρηγόριος ὁ Θεολόγος, διεκήρυξαν ἐπ' εὐκαιρίᾳ παρεμφερῆ γνώμην, ὑπερασπιζόμενοι ὡσαύτως τὴν ὑπερβαίνουσαν τὴν ἀνθρωπίνην νόησιν ἑτερότητα τοῦ Θεοῦ.

Οὕτω, ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου († 373) χαρακτηρίζεται ὁ Θεὸς ὡς «ὑπερέκεινα πάσης οὐσίας καὶ ἀνθρωπίνης ἐπινοίας ὑπάρχων» ^{111α} καὶ ἐπομένως ἀδιανοήτος διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος, τὸ ὁποῖον ἀπηξιώθη τριαύτης γνώσεως. «Ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτός ἐστι τὴν φύσιν, ἐπέκεινα πάσης γεννητῆς οὐσίας ὑπάρχων καὶ διὰ τοῦτο ἔμελλε τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀτυχεῖν τῆς περὶ αὐτοῦ γνώσεως» ^{111β}. Εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον († 379) ἀπαντᾶται ἡ πρώτη σαφὴς ἔκφρασις χριστιανοῦ συγγραφέως τῆς ἀργότερον ὑπὸ τοῦ Ν. Κουζάνου λαμπρυνθείσης σοφῆς ἀγνοίας (docta ignorantia). «Εἶδησις ἄρα τῆς θείας οὐσίας ἢ αἰσθησις αὐτοῦ τῆς ἀκατάληψίας» ¹¹². Διὰ τὸν Ἰρηγόριον τὸν Θεολόγον († 389/90) ὁ Θεὸς εἶναι ἐπίσης ἀκατάληπτος — «μὴ ληπτὸν εἶναι ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ τὸ θεῖον» ^{113α} —, ἡ γνῶσις τῆς φύσεώς του οὔτε εὑρέθη οὔτε θὰ εὑρεθῇ : «Θεόν, ὅτι ποτέ μὲν ἐστὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν, οὔτε τις εὔρεν ἀνθρώπων πώποτε, οὔτε μὴν εὔρη» ^{113β}, μόνη δὲ δυνατὴ γνῶσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ αὐτοσυνείδησις τοῦ Θεοῦ : «Θεὸς μὲν ἐστὶ φῶς τὸ ἀκρότατον καὶ ἀπρόσιτον καὶ ἄρρητον, οὔτε νῶν κατὰληπτόν, οὔτε λόγῳ ῥητόν . . . αὐτὸ ἑαυτοῦ θεωρητικόν τε καὶ καταληπτικόν» ^{113γ*}.

(α) «Καίτοι φασὶ τινες τὸν σοφὸν ἄνθρωπον πεπεῖσθαι εἶναι τινα ἀκατάληπτα, ὡς καὶ περὶ τούτων ἔχει τινὰ κατὰληψιν, καταλαμβάνοντος, ὅτι ἀκατάληπτα ἔσται τὰ ἀκατάληπτα» (1100).

* «Θεὸν νοῆσαι μὲν χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον, ὡς τις τῶν παρ' Ἑλλήσι Θεολόγων ἐφιλοσόφησεν (πρβλ. Πλάτωνος «Τίμαιον» V, 28 C: Ἐὐὐ μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντός εὔρεῖν τε ἔργον καὶ εὔρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν), οὐκ ἀτέχνως, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ. Ἄλλὰ φράσαι μὲν ἀδύνατον, ὡς ὁ ἐμὸς λόγος, νοῆσαι δὲ ἀδυνατώτερον» ^{113δ}. Οὕτω ὑπερθεματίζει ὁ Χριστιανὸς τὸν Ἑθνικόν.

Ἰδιαιτέρως έντονον άγώννα κατά τῆς γνωστικῆς τάσεως διεξήγαγεν ὁ περίφημος <κλασσικός> τῆς πρωτοχριστιανικῆς Θεολογίας ύμνογράφος καί συγγραφεύς Ἐφραίμ ὁ Σύρος († 373), συγγράψας εἰδικόν «Κατά έρευνητῶν» πολεμικόν έργον*.

Ὁ Ἐφραίμ καταδικάζει τήν παραγωγήν τῆς έννοίας τοῦ Θεοῦ διά συλλογισμῶν καί συγκρίσεων μεταξύ τῶν ὄντων, διότι «ἀμετρον χάος» χάνει μεταξύ αὐτῶν καί τῆς φύσεως τοῦ Δημιουργοῦ ^{114α}. Ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ, ὡς πρωτουργοῦ τοῦ κόσμου, δέν υπόκειται εἰς λογικόν έλεγχον, διό «ἄστις νομίζη, ὅτι ἡ αἰωνία ἐκείνη φύσις δύναται νά συγκριθῆ πρὸς τά ὑπ' αὐτῆς κατασκευασθέντα, μέγάλως πλανᾶται» ^{114β}. Τόν Θεόν δέν δύναται νά θίξῃ οὔτε ὁ ἀπλοῦς οὔτε ὁ ὑξύτατος νοῦς, διότι ἡ ἐκθαμβωτικῆ φύσις του τόν καθιστᾷ ἀπρόσιτον πρὸς πᾶσαν αἴσθησιν καί νόησιν ^{114γ}. Ὁ Ἐφραίμ δέν φεΐδεται τῆς περιγραφῆς φοβερῶν συνεπειῶν δι' ὅσους ἐπιμένουν νά ἐξερευνοῦν τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ : «Ὅστις τολμᾷ νά διερευνήσῃ τά ὕψη του, κρημνίζεται καί συντρίβεται αἰσχρῶς καί ὅστις προσπαθεῖ νά διεισδύσῃ εἰς τά βάθη του βυθίζεται καί ἀφανίζεται. Τόν ὑπερφίαλον ἀνιχνεύτῃν θλιβερός θάνατος ἀναρπάξει καί τόν περίεργον δύτην καταβροχθίζει τὸ πέλαγος» ^{114δ}. Οὔτω, ἐναπομένει μόνον θαυμασμός πρὸ τοῦ κάλλους τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἀπόστασις πρὸ πάσης έρευνῆς τοῦ κτίστου ^{114ε}, «αὐτοῦ ὁποίου ἡ φύσις ὑπερβάλλει τήν ἀντιληπτικῆν δύναμιν» ^{114δ} καί ἐνώπιόν του ταπεινῆ ὁμολογία ἀδυναμίας πρὸς σύλληψιν τοῦ μεγαλείου του : «Περιορισμένη εἶναι ἡ ἱκανότης τοῦ νοῦ μας, διά νά δυνηθῆ νά σέ συλλάβῃ καί ἡ διανοητικῆ δύναμις, ἡ ὁποία διέρχεται καί ἐπισκοπεῖ τά πάντα, σέ ὅμως ἀδυνατεῖ νά έρευνήσῃ καί ἐκφράσῃ, ὡς ἐμφανίζεσαι εἰς τοῦς ἐπουρανίους καί ὑποχθονίους. Οἰκνδήποτε ὁδόν καί ἄν πορευθῆ τις, εἶναι ἀδύνατον νά σέ διασκοπήσῃ» ^{114στ}.

Μετ' ἐπιμονῆς καί ἐμφαντικῶν ῥητορισμῶν ὑπεραμύνεται ἐνός ἀσπίλου Θεοῦ ὁ Γρηγόριος Νύσσης († 394). Ἡ Θεολογία τοῦ Γρηγορίου, πρόδρομος τῶν έργων τοῦ Διονυσίου τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου, προσπαθεῖ νά θεμελιωθῆ εἰς τήν Γραφήν, ὡς ἀποκλειστικῆ έρμηνεία τῆς, παραιτούμένη ἐπιδεικτικῶς τῆς προσωπικῆς γνώμης. Ἐν τούτοις, οὔδεις δύναται σήμερον ν' ἀρνηθῆ, ὅτι, ἐκτός τῆς ἀλληγορικῆς μεθόδου έρμηνείας, τήν ὁποίαν ἤδη ἐχρησιμοποίησαν τόσον ὁ Φίλων, ὅσον καί ὁ Ὠριγένης, ἡ ὕψη καί διάρθρωσις τοῦ φιλοσοφικοῦ έργου του προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ, ἄν καί οὐδαμοῦ ἀναφέρεται τὸ ὄνομα ἐνός Ἰουδαίου Φίλωνος, ἢ ἐνός Ἐθνικοῦ Πλωτίνου ^{2*}. Εἰς τοῦς χρόνους, καθ' οὓς ἔγραφεν ὁ Νύσσης, ὁ Ἀρεοπαγιτικός κύκλος δέν ὑπῆρξεν ἀκόμη, ὥστε εἶναι πιθανῆ ἢ εἰκασία, ὅτι ὁ ἱεράρχης εἶχεν ἄμεσον γνώσιν τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας.

* Λατινικῆ μετέφρασις τοῦ συριακοῦ έργου εὔρισκεται εἰς τήν βατικανικῆν έκδοσιν τῶν ἀπάντων τοῦ Ἐφραίμ, ἐκ τῆς ὁποίας τά παρατιθέμενα χωρία.

^{2*} Μεταξύ τῶν ποικίλων ἀπόψεων, τῶν σχετικῶν πρὸς τήν καταγωγήν τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, ἐξεφράσθη ἐσχάτως ἡ γνώμη, ὅτι γενάρχης τῆς ὑπῆρξεν ὁ Γρηγόριος Νύσσης. Τὸ ὅτι ἡ Ἀποφατικῆ Θεολογία «ἄρχεται ἀπὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης» ¹¹⁵ μαρτυρεῖ ἔλλειψιν γνώσεως καί τῶν κειμένων καί τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ 1895 διεπίστωνεν ὡς πηγὰς τῆς περὶ Θεοῦ ιδέας τοῦ Γρηγορίου τόν Φίλωνα καί Πλωτίνον ¹¹⁶. Οὔτε ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως δύναται ὁ Γρηγόριος νά θεωρηθῆ ἀρχὴ τῆς Ἀποφατικῆς Θεολογίας, διότι ἤδη ὁ Ὠριγένης († 254) καί μετ' αὐτὸν οἱ Ἀθανάσιος († 373), Βασίλειος († 379) καί Γρηγόριος

Ὁπωσδήποτε, ὁ Γρηγόριος ἐπιδιώκει νὰ παραμείνη πιστὸς εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν. «Ἀπαγορεύει γὰρ ἐν πρώτοις ὁ θεῖος λόγος πρὸς μηδὲν τῶν γινωσκομένων ὁμοιοῦσθαι παρὰ τῶν ἀνθρώπων τὸ Θεῖον· ὡς παντὸς νοήματος κατὰ τινὰ περιληπτικὴν φαντασίαν, ἐν περινοίᾳ τινὶ καὶ στοχασμῷ τῆς φύσεως γινομένου, εἰδῶλον Θεοῦ πλάσσοντος καὶ οὐ Θεὸν καταγγέλλοντος» ¹¹⁷. Ἡ λατρεία ἐνὸς ἐπακριβῶς νοητοῦ Θεοῦ βασιίζεται εἰς τὴν ἄγνοιαν, περὶ τῆς ὁποίας ὠμίλησεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Σαμαρεΐτιν*, διότι ὁ Θεὸς εἶναι ἀπροσδιόριστος: «Οὐδὲν γὰρ ἐν περιγραφῇ νοούμενον, Θεῖον ἐστίν. Προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ὡς Θεῶ μὲν λατρεύοντες, ἀγνοοῦντες δέ, ὅτι πάσης τῆς ἐξ ὀνομάτων σημασίας καὶ περιλήψεως ὑπερπίπτει τοῦ Θεοῦ τὸ ἀόριστον» ¹¹⁸. Ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀκαταληψίας τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ «κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν» πλάσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία προβάλλεται ὡς θεμελιώδες ἐπιχείρημα τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁμοίου πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ὑπὸ τῆς Φυσικῆς Θεολογίας. «Ἐπειδὴ ἐν τῶν περὶ τὴν θεῖαν φύσιν θεωρουμένων ἐστὶ τὸ ἀκατάληπτον τῆς οὐσίας, ἀνάγκη πᾶσα καὶ ἐν τούτῳ τὴν εἰκόνα πρὸς τὸ ἀρχέτυπον ἔχειν τὴν μίμησιν. Εἰ γὰρ ἡ μὲν τῆς εἰκόνας φύσις καταλαμβάνεται, τὸ δὲ πρωτότυπον ὑπὲρ κατάληψιν ἔσται, ἡ ἐναντιότης τῶν ἐπιθεωρουμένων τὸ διημερτημένον τῆς εἰκόνας διήλεγχεν. Ἐπειδὴ δὲ διαφεύγει τὴν γνῶσιν ἡ κατὰ τὸν νοῦν τὸν ἡμέτερον φύσις, ὅς ἐστι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, ἀκριβῆ πρὸς τὸ ὑπερκείμενον ἔχει τὴν ὁμοιότητα, τῷ καθ' ἑαυτὸν ἀγνώστῳ χαρακτηρίζων τὴν ἀκατάληπτον φύσιν» ¹¹⁹ (α). Τὸ ἀδιερεύνητον καὶ ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ δηλοῖ σαφῶς ἡ περικοπὴ ΙΑ', 33 (β) τῆς «Πρὸς Ῥωμαίους» ἐπιστολῆς τοῦ Π α Ὑ λ ο υ: «Ταῦτα τοίνυν μαθόντες ὑπὸ τοῦ Παύλου, θαρροῦντες ἀποφαινόμεθα, ὅτι οὐ μόνον τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ τῆς τῶν ἐρευνᾶν ἐπιχειρούντων δυνάμεώς ἐστιν ὑψηλότερα, ἀλλὰ καὶ τῆς γνώσεως αἱ ὁδοί, μέχρι τοῦ νῦν ἀτριβεῖς τε καὶ ἐνεπίβατοι μένουσιν. Τοῦτο γὰρ ἡγούμεθα τὸν Ἀπόστολον σημάναι βουλόμενον, ἀνεξιχνιάστους εἰπεῖν τὰς ὁδοὺς, αἱ πρὸς τὸ ἀκατάληπτον προφέρουσι, δεικνύοντα διὰ τῆς λέξεως, ὅτι ἀνεπίβατός ἐστι λογισμοῖς ἀνθρωπίνους ἡ γνῶσις ἐκείνη, καὶ οὐπω τις ἐπέστησεν αὐτοῦ τὴν διάνοιαν τῇ τριαύτῃ τοῦ λόγου πορείᾳ, οὔτε τι ἔχνος οὔτε σημεῖον καταληπτικῆς ἐφόδου τοῖς ἀλήπτοις ἐσημήνατο» ¹²¹ (γ).

Τὸ «Θεῖον» λοιπόν, κατὰ τὸν Γρηγόριον, ὡς «ἀεὶδὲς πάντη καὶ ἀσχημάτιστον» ¹²²α, εἶναι ἀδύνατον διὰ συγκρίσεως πρὸς τὰ δημιουργήματα νὰ δηλωθῇ, διότι «ὑπόδειγμα τοῦ ζητουμένου ἐν τοῖς οὐσιν οὐκ ἔστιν οὐδέν» ¹²³β, εἶναι ἐπομένως «πάσης γνώσεως καὶ καταλήψεως ἀνώτερον» ¹²⁴. Ἐὰν τὸ κτίσμα μᾶς ἀνάγῃ εἰς τὸν Κτίστην

ὁ Ναζιανζηνὸς († 389/90) ἐθεμελίωσεν τὴν μετέπειτα εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας διὰ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ ἰδίως διὰ τοῦ ψευδο-Ἀρεοπαγίτου Διονυσίου κορυφωθεῖσαν Ἀποφατικὴν Θεολογίαν. Ἐν πάσει περιπτώσει ὁ Νύσσης μετὰ τοῦ Διονυσίου ἀνήκουν εἰς τοὺς συστηματικούς τῆς Θεολογικῆς Ἀποφάσεως, κατέχοντες εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν φιλοσοφίαν τὴν θέσιν τῶν Πλωτίνου καὶ Πρόκλου εἰς τὴν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τοῦ Ἀποφατικοῦ συστήματος.

* Ἰω. Δ, 22.

(α) «Εἰ βούλει γνῶναι Θεόν, προλαβὼν γνῶθι σεαυτὸν· ἐκ τῆς σεαυτοῦ συνθέσεως, ἐκ τῆς σεαυτοῦ κατασκευῆς . . . ἐκ τῶν ἐντὸς σεαυτοῦ. Εἴσαιθι ὑποδεῖς ἐν σεαυτῷ, διάβλεψον ὡς ἐν ἐσόπτρῳ τινὶ τῇ ψυχῇ σεαυτοῦ, διάκρινον τὴν ταύτης κατασκευὴν καὶ ὄψαι σεαυτὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ τυγχάνοντα. Ἀνώνυμός σου καὶ ἄγνωστος ἡ νοερά καὶ ἀθάνατος τῆς ψυχῆς οὐσία κατ' εἰκόνα τυπικὴν τοῦ ἀνωνόμου καὶ ἀγνωρίστου καὶ ἀθανάτου Θεοῦ καθέστηκεν . . . Πᾶσα δὲ ἡ περὶ αὐτὸν ἀκαταληψία καὶ ἀσάφεια καὶ ἀδηλία οὐδὲν ἕτερον αἰνίττεται εἰμὴ τὸ κύριως καὶ ἀληθῶς εἰκόνα αὐτὴν εἶναι τοῦ ἀκατάληπτου Θεοῦ» ¹²⁰.

(β) «Ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ».

(γ) «Διὸ καὶ ἀνεξιχνιάστους τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ ὁ μέγας ὀνομάζει Ἀπόστολος, σημαίνων διὰ τοῦ λόγου τὸ ἀνεπίβατον εἶναι λογισμοῖς τὴν ὁδὸν ἐκείνην, ἡ πρὸς τὴν γνῶσιν τῆς θεῖας οὐσίας ἔγει» ¹²².

τοῦτο δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ φύσις τοῦ δημιουργοῦ καθορᾶται εἰς τὸ δημιούργημά του, ἀλλὰ μαρτυρεῖ μόνον τὴν εἰς τὸ ἔργον ἐκδηλον τεχνικὴν ἱκανότητα τοῦ τεχνίτου καὶ οὐδὲν πέραν αὐτῆς : «Καθ' ἅπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων δημιουργημάτων ὁρᾶται τρόπον τινὰ τῇ διανοίᾳ ὁ δημιουργὸς τοῦ προκειμένου κατασκευάσματος, τὴν τέχνην τῷ ἔργῳ ἐναποθέμενος. Ὁρᾶται δὲ οὐχ ἡ φύσις τοῦ τεχνητεύσαντος, ἀλλὰ μόνον ἡ τεχνικὴ ἐπιστήμη, ἣν ὁ τεχνίτης τῇ κατασκευῇ ἐναπέθετο» ¹²⁵. Ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ, ἀναιρούσα τὰ κοσμικὰ καὶ λογικὰ κατηγορήματα, «ὐπὸ οὐδενὸς περιέχεται ὄρου, οὐδὲν γάρ ἐστι περὶ αὐτὴν θεωρούμενον, οὐ χρόνος, οὐ τόπος, οὐ χρῶμα, οὐ σχῆμα, οὐκ εἶδος, οὐκ ἔγκος, οὐ πηλικότης, οὐ διάστημα, οὐδὲ ἄλλο τι τῶν περιγραφτικῶν ὄνομα ἢ πρᾶγμα ἢ νόημα» ¹²⁶ καὶ εἶναι κατ' οὐσίαν ἀδιανόητος ὡς ὑπερβάλλουσα τὴν δύναμιν τῆς σκέψεως ἀπολύτως. «Ἡ θεία φύσις αὐτὴ καθ' αὐτὴν ὅ,τι ποτὲ κατ' οὐσίαν ἐστὶ, πάσης ὑπέρεκτεται καταληπτικῆς ἐπινοίας, ἀπρόσιτος καὶ ἀπροσπέλαστος οὖσα ταῖς στοχαστικαῖς ἐπινοίαις καὶ οὐπω τις ἀνθρώποις πρὸς τὴν τῶν ἐκπλήκτων, κατανόησιν ἐξευρήσεται δύναμις» ¹²⁷. Ἡ μόνη χαρακτηρίζουσα ἰδιότης τὴν «ὑπερέκεινα πάσης γνώσεώς τε καὶ καταλήψεως» ¹²⁸ Θεότητα εἶναι ἡ ἔλλειψις χαρακτηριστικῆς ¹²⁹ ἰδιότητος: «Ἴδιον γινώρισμα τῆς θείας φύσεώς ἐστὶ τὸ παντὸς ὑπερκεῖσθαι γινώρισματος. Τοῦτο γὰρ αὐτῆς ἰδιαίτατον γινώρισμα, τὸ παντὸς χαρακτηριστικοῦ γινώρισματος ὑψηλοτέραν αὐτῆς εἶναι τὴν φύσιν» ^{130α}(α). «Ὅθεν, τὴν «οὔτε ὄνοματι, οὔτε διανοήματι, οὔτε τινὶ ἄλλῃ καταληπτικῇ ἐπινοίᾳ περιληφθῆναι δυνάμενον, οὐ μόνον ἀνθρωπίνης, ἀλλὰ καὶ ἀγγελικῆς καὶ πάσης ὑπερκοσμίου καταλήψεως ὑψηλότερον μένοντα, ἀφραστόν τε καὶ ἀνεκφώνητον καὶ πάσης τῆς διὰ λόγων σημασίας ἀνώτερον» ^{130β} μόνον διὰ τῆς σιωπῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξευμνήσῃ τις, συμφώνως πρὸς τὸν Ἐκκλησιαστήν ¹³¹: «Ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις, ὅταν μὲν περὶ τῆς οὐσίας ἡ ζήτησις ᾖ, καιρὸς τοῦ σιγᾶν» ¹³² (β). Σιωπὴν ἐπίσης ὑποδηλοῖ ἡ ἔλλειψις ἀπαντήσεως τοῦ δι' ὀνομάτων καλουμένου Θεοῦ εἰς τὰ «Ἄσμάτα τῶν Ἀσμάτων» ¹³³. «Ἐκάλουν αὐτὸν ἐξ ὀνόματος, ὧν ἦν μοι δυνατὸν ἐξευρεῖν ἐπὶ τοῦ ἀκατανομάστου ὀνόματος. Ἄλλ' οὐκ ἦν ὀνόματος ἔμφρασις ἡ καθικνουμένη τοῦ ζητουμένου. Πῶς γὰρ ὁ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα ὧν διὰ τῆς ὀνομαστικῆς κλήσεως ἐξευρεθείη; Οὐ χάριν φησὶν, ὅτι ἐκάλεσα αὐτὸν καὶ οὐχ ὑπήκουσέ μου» ¹³⁴. Διὰ τοῦτο ἡ ὁμολογία τῆς ἀμαθείας ἐκφράζει τιμίαν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεπαρκείας τῆς διανοίας πρὸ τοῦ ὑπερδιανοητοῦ Θεοῦ : «εἰ δὲ τις ἀπαιτοῖ τῆς θείας οὐσίας ἐρμηνείαν τινὰ καὶ ὑπογραφὴν καὶ ἐξηγήσιν, ἀμαθεὶς εἶναι τῆς τοιαύτης σοφίας οὐκ ἀρνησόμεθα . . . , ὅτι οὐκ ἐστὶ τὸ ἀόριστον κατὰ φύσιν ἐπινοίᾳ τινὶ ῥημάτων διαληφθῆναι» ¹³⁵, ἡ δὲ ὑψίστη γινῶσις τοῦ νοῦ περὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀγνοίας του : «Προτῶν δὲ ὁ νοῦς καὶ διὰ μείζονος ἀεὶ καὶ τελειότερας προσοχῆς ἐν περινοίᾳ γινόμενος τῆς ὄντως κατανόησεως, ὅσῳ προσεγγίζει μᾶλλον τῇ θεωρίᾳ, τοσοῦτω πλέον ὁρᾷ τὸ τῆς θείας φύσεως ἀθεώρητον . . . , ἕως ἂν διαδυῇ τῇ πολυπραγμοσύνῃ τῆς διανοίας πρὸς τὸ ἀθέατόν τε καὶ ἀκατάληπτον κάκει τὸν Θεὸν ἴδῃ. Ἐν τούτῳ γὰρ ἡ ἀληθὴς ἐστὶν εἰδησις τοῦ ζητουμένου, τὸ ἐν τούτῳ τὸ ἰδεῖν, ἐν τῷ μὴ ἰδεῖν . . . τότε γινῶναι ὅτι ἐκεῖνό ἐστὶ τῇ φύσει τὸ θεῖον ὃ πάσης γνώσεώς τε καὶ καταλήψεώς ἐστὶν ἀνώτερον» ¹³⁷. Ἐναπόκειται νὰ προσκυνοῦν οἱ πιστοί, «ὁμολογοῦντες ἐλάττους εἶναι τῶν ὑπερβαινόντων τὴν γινῶσιν», αὐτό, τὸ ὁποῖον πλέον γινῶσκουν : Τὸν ἀκατάληπτον Θεόν : «Προσκυνεῖν φάμεν ἀληθῶς ὅπερ οἶδαμεν. Οἶδαμεν δὲ τὸ ὕψος τῆς δόξης τοῦ προσκυνουμένου, αὐτῷ τῷ μὴ δύνασθαι τοῖς λογισμοῖς καταλαβεῖν» ¹³⁸.

Παρομοίως πρὸς τὸν Γρηγόριον Νύσσης σκέπτεται ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος († 407), ὁ ὁποῖος, ὡς ὁ Ἐφραίμ καὶ εἰδικὸν ἔργον «Περὶ Ἀκατάληπτου» συνέγραψεν.

(α) «Ἐν ὄνομα γνωστικὸν τῆς ἰδίας ἔχοντα φύσεως, τὸ μόνον αὐτὸν ὑπὲρ πᾶν εἶναι ὄνομα» ^{130β}.

(β) «Ἐπεὶ οὖν κρεῖττον ἐστὶ καὶ ὑψηλότερον τῆς ὀνομαστικῆς σημασίας τὸ θεῖον, σιωπῇ τιμᾶν τὰ ὑπὲρ λόγον τε καὶ δianoian μεμαθήκαμεν» ¹³³.

Ὁ Χρυσόστομος, ὡς σύγχρονος γνωσεολόγος, υποδεικνύει ἀρχικῶς τὸ ἀδιανόητον τῆς ὕψους — τὸ «ὑπερδιανοητόν», ὡς θὰ ἔλεγε ὁ Nicolai Hartmann—τῶν ἀμέσων ἀντικειμένων τῆς ἐμπειρίας*, διὰ νὰ καταδείξη κατὰ μείζονα λόγον τὴν ὑπέρλογον φύσιν τοῦ Θεοῦ. «Ταῦτα, ἅπερ βλέπομεν καθ' ἐκάστην, ἀγνοοῦμεν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ πολυπραγμονοῦμεν;»^{139α} (α). Χαρακτηρίζων τὸν Θεὸν ὁ Χρυσόστομος ὡς «δισστηκῆς καὶ πάντων ἀνακεχωρητός», προσπαθεῖ νὰ καταδείξη τὸ «ἄπειρον ἐκεῖνο μέγεθος», ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατόν μόνον νὰ γνωσθῆ, «ὅτι ἐστὶ, τὸ δὲ τὴν οὐσίαν» παραμένει ἀγνωστον. Πρὸς ἀπλοῦν συμβουλισμὸν τοῦ «μεγέθους» αὐτοῦ ἀδυνατεῖ νὰ ἐξεύρη καταλλήλους λέξεις, ἀλλ' «ἐπειδὴ οὐκ ἐστὶν ἐτέρως φθέγγεσθαι», καταφεύγει ἀναγκαστικῶς «τοῖς ἐγγωροῦσι ῥήμασιν»¹⁴⁰, τελικῶς ὁμοίως συμβουλεύει τὴν παρὰ τὴν πάσιν πρὸς γνῶσιν τοῦ Θεοῦ ἐπιμονήν, διότι «ὑβρίζει τὴν οὐσίαν αὐτοῦ» ὁ «περιεργαζόμενος»^{141α}, τοῦτο δὲ εἶναι ἴδιον τῶν αἵρετικῶν: «Διὸ παρακινῶ φεύγειν αὐτῶν τὴν μανίαν, μανίας γὰρ ἐσχάτης φιλονικεῖν εἰδέναι τί τὴν οὐσίαν ἐστὶν ὁ Θεός»^{141β}. Χαρακτηριστικῆς τῆς σκέψεως καὶ ἐκφραστικῆς δυνάμεως τοῦ Ἰωάννου εἶναι ὁ ἐπόμενος ῥητορικὸς χεῖμαρρος, διὰ τοῦ ὁποῖου αἵρεται ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ οὐχὶ μόνον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀγγέλων καὶ πάσης ἄλλης δημιουργηθείσης φύσεως: «Καλῶμεν τοίνυν αὐτὸν τὸν ἀνεκφραστον, τὸν ἀπερινόητον Θεόν, τὸν ἀόρατον, τὸν ἀκατάληπτον, τὸν νικῶντα γλώττης δυνάμιν ἀνθρωπίνης, τὸν ὑπερβαίνοντα ὀνητῆς διανοίας κατὰλήψιν, τὸν ἀνεξιχνίαστον ἀγγέλοις, τὸν ἀθέατον Σεραφίμ, τὸν ἀκατανόητον Χερουβίμ, τὸν ἀόρατον ἀρχαῖς, ἐξουσίαις, δυνάμεσι καὶ ἀπλῶς πάση κτίσει... Καὶ οἶδα μὲν ὅτι ἀλαζονεῖαν καταγνώσονται τοῦ λόγου, ὅτι καὶ ταῖς ἀνωτέρω δυνάμεσιν ἀκατάληπτον αὐτὸν εἶπον εἶναι· ἐγὼ δὲ διὰ τοῦτο πολλὴν αὐτῶν καταγνώσομαι μανίαν καὶ ἀπόνοιαν· ἀλαζονεῖα γὰρ οὐ τὸ λέγειν, ὅτι τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων καταλήψεως ἀνώτερός ἐστὶν ὁ δημιουργός, ἀλλὰ τὸ λέγειν, ὅτι τὸν ταῖς ἀνω δυνάμεσιν ἀκατάληπτον δυνατόν αὐτοῖς τοῖς χαμαὶ ἐρχομένοις καὶ τοσοῦτον ἐκείνων ἀφροσύνησι, τῇ τῶν οικείων λογισμῶν ἀσθενείᾳ περιγράψαι καὶ περιλαβεῖν»^{141γ}.

Κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, ὡς μόνη γνῶσις ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν, προκύπτει καὶ διὰ τὸν Χρυσόστομον ἡ συνείδησις τῆς ἀγνοίας καὶ ἡ κατανόησις τοῦ Ἀκατάληπτου (β)2*.

Ἡ θεολογικὴ αὐτὴ διαλεκτικὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ φιλοσοφοῦντος Χριστιανισμοῦ συρρέει εἰς τὴν «Ἐκδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως» τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ († 750), ἐνθα μορφοῦται εἰς σύστημα.

«Τὸ Θεῖον», ὡς «ὑπερούσιον»^{142α}, εἶναι ἀόριστον καὶ ἀδιάγνωστον, «αὐτὸ δὲ μόνον ἑαυτοῦ θεωρητικόν»^{142β}. Τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ «ἀγνοοῦμεν καὶ λέγειν οὐ δυνάμεθα»^{142γ}, ὅταν δὲ προσπαθῶμεν νὰ τὴν ἐντάξωμεν εἰς γνωστικούς τύπους, «τὰ καθ' ἡμᾶς ἀναγκαζόμεθα, ἐπὶ τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς λέγειν»^{142δ}, διότι ὁ Θεός, «ὥσπερ οὐ τῆς οὐσίας αὐτοῦ μετέδωκεν, οὕτως οὐδὲ τῆς γνώσεως τῆς οὐσίας αὐτοῦ»^{142ε}. Διὰ τοῦτο ἡ καταφατικὴ ἀπόδοσις κοσμικῶν ἰδιοτήτων εἰς τὸν Θεόν εἶναι ψευδής, «οἰκειότερον» δὲ ὀφείλει ἡ Θεολογία «ἐκ τῆς πάντων ἀφαιρέσεως ποιεῖσθαι τὸν λόγον»^{142στ}. Οὕτω καὶ διὰ

* Πρβλ. κατωτέρω παράθεσιν 330.

(α) Πρβλ.: «Ἄνθρωπος ὢν Θεὸν πολυπραγμονεῖς; Ἄρκει γὰρ τὰ ὀνόματα ψιλὰ τῆς ἀνοίας δεῖξαι τὴν ὑπερβολήν, ἄνθρωπος γῆ καὶ σποδός ὑπάρχων... σκιά καὶ καπνός καὶ ματαιότης καὶ εἴ τι τούτων ἀδρανέστερον καὶ ἀτελέστερον»^{139β}.

(β) «Ἔστι γὰρ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ γνῶσιν καὶ ἐν γνώσει ἀγνοίαν εἶναι. Τί δὲ ἐπὶ Θεοῦ; Ἐάν εἴπῃ τις... ἀκατάληπτον αὐτόν, ἕτερος δὲ καταληπτόν· ἄρ' οὐχ οὗτός μὲν ἐστὶν ὁ ἀγνοῶν, ἐκεῖνος δὲ ὁ εἰδώς;»¹⁴².

2* Καὶ διὰ τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων († 144) ἡ συνείδησις τοῦ «ἀκατάληπτου», ὡς ἐγγνώμων ὁμολογία ἀμαθείας, εἶναι τὸ συμπέρασμα τῆς ὕλης περὶ Θεοῦ ἐρεῦ-

τὴν συστηματικὸν τῆς πρώτης Χριστιανικῆς Θεολογίας Ἰωάννην τὸν Δαμασκηνὸν ὁ Θεὸς εἶναι ἀνώνυμος — «ἀγνοοῦντες οὖν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, τῆς οὐσίας αὐτοῦ μὴ ἐκζητήσωμεν ὄνομα· δηλωτικὰ γὰρ τῶν πραγμάτων ἐστὶ τὰ ὀνόματα» ^{144α} — «ἄρρητος ^{144ζ}, ἀπερινόητος ^{144δ}, ἀγνωστος» ^{144η} καὶ μόνον ὡς ἀκατάληπτος καταληπτός. «Ἄπειρον οὖν τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον καὶ τοῦτο μόνον αὐτοῦ καταληπτόν, ἡ ἀπειρία καὶ ἡ ἀκαταληψία» ^{144στ}.

Ὁ κατ' ἐξοχὴν ὁμοίως νεοπλατωνικῶς μεταξὺ τῶν Πατέρων τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων εἶναι ὁ φερόμενος ὡς Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, ὁ ὁποῖος δὲν ἐκαλλιέργησεν ἀπλῶς τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν ἐντὸς τοῦ κλίματος τῆς νεοπλατωνικῆς Μεταφυσικῆς, ἀλλ' ἐπεδίωξε νὰ μεταμορφώσῃ χριστιανικῶς τὸν Νεοπλατωνισμὸν καὶ νὰ τὸν κάμῃ ἄρεστον εἰς τοὺς κατὰ τῶν, ὡς εἰδωλολατρῶν θεωρουμένων, Ἑλλήνων ἐχθρικῶς τότε διακειμένους πιστούς. Ὁ Διονύσιος ἠθέλησε νὰ συγχωνεύσῃ τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὸν Χριστιανισμὸν εἰς μίαν ὑψηλοτέραν ἐνότητα, τελικῶς ὁμοίως κατεσκευάσεν ἓν μείγμα, τὸ ὁποῖον οὔτε ὡς ὀρθόδοξος χριστιανικὴ διδασκαλία δύναται νὰ θεωρηθῇ οὔτε ὡς ἀμιγῆς νεοπλατωνισμὸς. Ὅπωςδήποτε, ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰ ἔργα του εἶναι μικρότερος τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ νεοπλατωνίζοντος χριστιανισμοῦ καὶ οὐχὶ περὶ χριστιανίζοντος νεοπλατωνισμοῦ, ὡς πολλάκις ὑποστηρίζεται ¹⁴⁵.

Κύριος ἐγγυητὴς τοῦ Διονυσίου εἶναι ὁ Πρόκλος καὶ οὐχὶ ὁ Πλάτων, ὡς παλαιότερον ἐπιστεύετο α. Ἐὰν διὰ τὴν ἄμεσον γνῶσιν τῶν κειμένων τοῦ Πλωτίνου ἐκφράζονται ἀμφιβολίαι ¹⁴⁷, οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ, ὅτι ὁ Διονύσιος ὑπῆρξεν εὐμαθὴς μαθητὴς τοῦ Πρόκλου, ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ ἐπέβαλε τὰ θέματα καὶ τὰς ιδέας τῆς φιλοσοφίας του, ὥστε ἐνίοτε δυσνόητα χωρία τοῦ ἔργου του νὰ ἐρμηνεύωνται μόνον ἐν ἀντιπαρβολῇ πρὸς τὰ τοῦ προτύπου του «πλατωνικοῦ Διαδόχου», ἄνευ τοῦ ὁποῖου ὁ ὅλος <Ἀρεοπαγιτικὸς> κύκλος εἶναι ἀδιανόητος» ¹⁴⁸. Ἐν τούτοις, ἡ διαπραγμάτευσις τῶν θεμάτων καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν ιδεῶν τοῦ διδασκάλου δὲν περιορίζεται εἰς κατὰ λέξιν μόνον ἀντιγραφὴν ¹⁴⁹, ἀλλὰ δεικνύει ἀσυνήθη ἱκανότητα ἀναπαραγωγῆς, ἀναπτύξεως καὶ συχνάκις μεταμορφώσεως τοῦ δανείου*. Διὰ τοῦτο, ἂν καὶ ὁ Διονύσιος οὐδέποτε ἀπηλλάγη τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πρόκλου, διὰ τὴν ἀσυνήθως ἐναργῆ γλωσσοπλαστικὴν ἱκανότητα, τὴν νεοπλατωνικὴν μεταφίεσιν βιβλικῶν χωρίων, τὴν προσπάθειαν συγχωνεύσεως τῶν ἐχθρικῶς διακειμένων Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστια-

νης, «λέγομεν γὰρ οὐχ ὅσα δεῖ περὶ Θεοῦ (μόνον γὰρ αὐτῷ ταῦτα γνῶριμα), ἀλλ' ὅσα κεχώρηκεν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις... Οὐ γὰρ τὸ τί ἐστὶ Θεὸς ἐξηγούμεθα, ἀλλ' ὅτι τὸ ἀκριβὲς περὶ αὐτοῦ οὐκ οἶδαμεν μετ' ἐγγνωμοσύνης ὁμολογοῦμεν» ¹⁴³.

α. «Divinus Plato in Parmenide, tali modo in Deum conatus es viam pandere, quem adeo divinus Dionysius imitatus est»: Νικ. Κουζάνος ¹⁴⁶.

* Τὴν σχέσιν τοῦ Διονυσίου πρὸς τὸν Πρόκλον δεικνύει ἡ κατω-

Ε.Γ.Α. της τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

νισμού, δὲν δύναται τις εἰς τὴν πλέον ἀξιοπαρατήρητον θεολογικὴν φαντασίαν αὐτοῦ ν' ἀρνηθῆ τὴν «ἀνκνῶριον τῆς μεγαλοπρεπείας» ^{153*}.

Ὡς ἡ Θεότης τοῦ Προκλου, οὕτω καὶ ἡ τοῦ Διονυσίου εἶναι ἀγνωστος, ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, ἀδινύητος, ἀφατος καὶ ἀπροσδιόριστος: «Ἀγνοοῦμεν τὴν ὑπερούσιον αὐτῆς καὶ ἀνόητον καὶ ἄρρητον ἀοριστίαν» ¹⁵⁴. Ἐὰν ἐπιχειρήσωμεν νὰ διεισδύσωμεν εἰς «τάς τῆς ὑπεραρρήτου καὶ ὑπερἄνωστου μονιμότητος κρυφίας καὶ ἀνεκφοιτήτους ὑπεριδρύσεις» ¹⁵⁵, διὰ νὰ εὐρωμεν «τὴν ὑπεραρρήτως ἐξηρημένην ὑπεράρχιον ἀκρότητα» ¹⁵⁶, ἀντ' αὐτῆς «ἀλογίαν παντελεῆ καὶ ἀνοησίαν εὐρήσωμεν» ¹⁵⁷. «Ὅθεν, ὑφείλομεν νὰ παραιτηθῶμεν παντὸς λόγου καὶ νοήματος, ἐκτὸς τῶν δια τῆς Ἱερᾶς Ἀποκαλύψεως παραδεδομένων: «Καθόλου τοιγαροῦν οὐ τολμητέον εἰπεῖν, οὔτε μὲν ἐννοῆσαι τι περὶ τῆς ὑπερουσίου καὶ κρυφίας Θεότητος, παρὰ τὰ θειωδῶς ἡμῖν ἐκ τῶν ἱερῶν λογίων ἐκπεφασμένα» ^{158α}, διότι πᾶσα σκέψις εἶναι ἀναφορὰ πρὸς μίαν οὐσίαν, ἀλλ' «ὑπέρχεται τῶν οὐσιῶν ἡ ὑπερούσιος ἀοριστία . . . , ἀλογία καὶ ἀνοησία καὶ ἀνωνομία, κατὰ μηδὲν τῶν ὄντων οὐσα . . . , ὡς πάσης

τέρω ἀντιπαρίθεσις:

ΠΡΟΚΛΟΣ

«Ὅτι οὔτε ὅλον, οὔτε μέρος, οὔτε ἀρχὴν ἔχον, οὔτε μέσην, οὔτε τελευτήν. Ὅτι οὐδὲν ἔχει πέρας· ὅτι ἀσχημάτιστον· ὅτι οὔτε ἐν ἄλλῳ ἐστίν, οὔτε κινεῖται οὔτε ταυτὴν ἐστίν, οὔτε ἕτερον· ὅτι οὔτε ὅμοιον, οὔτε ἀνόμοιον· ὅτι οὔτε ἴσον, οὔτε μεῖζον, οὔτε ἔλαττον· ὅτι οὔτε πρεσβύτερον οὔτε νεώτερον· ὅτι γενέσεως οὐδαμῆ μετέχει, χρόνου μὴ μετέχον· ὅτι οὐδὲ τοῦ εἶναι μετέχει, ὅτι οὔτε ὀνομαστὸν οὔτε ῥητὸν ἐστίν, ὅτι οὔτε δοξαστὸν οὔτε ἐπιστητὸν ἐστίν» ¹⁵⁹.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

«Οὔτε σχῆμα οὔτε εἶδος οὔτε ποιότητα ἢ ποσότητα ἢ ὄγκον ἔχει... οὐδὲ ἀλλοίωσιν ἢ φθορὰν ἢ μερισμὸν ἢ στέρησιν ἢ ρεῦσιν· οὔτε ἄλλο τι τῶν αἰσθητῶν οὔτε ἐστίν οὔτε ἔχει ^{161α}. Οὔτε μέγεθος οὔτε σμικρότης, οὔτε ἰσότης οὔτε ἀνισότης, οὔτε ὁμοιότης ἢ ἀνομοιότης· οὔτε ἔστηκεν οὔτε κινεῖται, οὐδὲ οὐσία ἐστίν, οὔτε αἰὼν οὔτε χρόνος . . . οὐδέ τι τῶν ὄντων ἐστίν . . . οὐδὲ λόγος αὐτῆς ἐστίν, οὔτε νόημα οὔτε γνῶσις ^{161β}. Οὔτε αἴσθησις αὐτῆς, οὔτε φαντασία, οὔτε δόξα, οὔτε ὄνομα, οὔτε λόγος, οὔτε ἐπαφή, οὔτε ἐπιστήμη» ^{161γ}.

α. «Perhaps theological philosophic fantasy has never constructed anything more remarkable» ¹⁵².

* Ποῖος ὑπῆρξεν ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης; Ὅπως δὴποτε, δι' ἱστορικούς καὶ φιλολογικούς λόγους ἀποκλείεται νὰ εἶναι ὁ «ἐξ Ἀρείου Πάγου Παύλω τῷ θείῳ θείως ζωγρηθεῖς θεηγόρος Διονύσιος» ¹⁶¹, κατὰ τὰς «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων» ¹⁶² καὶ ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Εὐσέβιον, «πρῶτος τῆς Ἀθηναίων παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχειρίστο» α ¹⁶³. Σπανίως ἀναφέρει ἡ Ἱστορία παρόμοιον παράδειγμα ἀνεξιχνιάστου ἀπάτης καὶ ἴσως εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωση, καθ' ἣν ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ὁ πλαστῶνυμος συγγραφεὺς τῶν «Περὶ τῆς οὐρανίας» καὶ «Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας», «Περὶ θείων ὀνομάτων», «Περὶ Μυστικῆς Θεολογίας» συγγραμμάτων καθὼς καὶ δέκα «Ἐπιστολῶν» πρὸς διαφόρους παραλήπτας διαφεύγει τὴν ὄλην κριτικὴν ἔρευναν, θεωρούμενος ἄλλοτε ἄλλος, παλαιότερον ὡς ὁ Σεβῆρος Ἀντιοχείας ¹⁶⁴, σήμερον ὡς ὁ Πέτρος Ναβαρνούγιος ¹⁶⁵ καὶ φαίνεται, ὅτι εἰς τὴν ἐρώτησιν περὶ τῆς μυστηριώδους προσωπικότητός του «ἢ Σφιγξ θέλει ν' ἀρνηθῆ αἰωνίως τὴν ἀπάντησιν» ¹⁶⁶.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου φερόμενα ἔργα προέκυψαν μεταξὺ τέλους τοῦ πέμπτου καὶ ἀρχῶν τοῦ ἕκτου αἰῶνος (terminus post quem : 462 — terminus ante quem : 528) ¹⁶⁷ εἰς τὴν Συρίαν, ἤτις, πατρίς ἐνός